
Notes per a una definició de l'arquitectura civil baixmedieval a Barcelona

Francesc Caballé i Reinald González

Presentació

Tradicionalment, la recerca sobre l'arquitectura medieval s'ha centrat de manera quasi exclusiva en aquelles construccions de caràcter més senyer que han arribat als nostres dies. És coneguda l'abundosa bibliografia sobre catedrals, convents, esglésies o sobre algunes edificacions de significació especial, com és el cas, per exemple, de grans edificis com la casa de la Generalitat. Es tracta, sovint, de textos que estudien o analitzen edificacions o estructures pertanyents al que podríem denominar com arquitectura del poder, civil o religiós; un tipus d'edificació que respon tècnicament i projectualment a un tarannà força dissemblant del que, com veurem més endavant, s'observa en les construccions emmarcables en el qualificatiu d'arquitectura domèstica o urbana. Són freqüentment treballs força senyuts on, amb una erudició digna d'elogi, se'ns parla de la important documentació cercada, de noms de reis, de bisbes i mossens, d'actes de consagració, d'anys, voluntats, estils, i fins i tot, de les relacions internacionals de les formes amb altres zones del món; com si les formes tinguessin una voluntat viatgera inherent a la seva pròpia realitat existencial. Qui no ha sentit mai a parlar dels interessos i de la voluntat, per exemple, de l'abat Oliba? O bé de si tal o qual forma també s'ha identificat a la petita església de la coneguda i singular vall de Taüll?

També ens trobem amb altres tipus de treballs de recerca, els quals, sota una aparença de modernitat (gairebé *on line*) pretenen restituir amb tècniques informàtiques la realitat històrico-arquitectònica d'alguna edificació significativa. Els treballs d'aquest tipus són la majoria de vegades mancats d'una metodologia de recerca pròpia del fet arquitectònic i esdevenen quelcom de més proper al que seria un viatge per un parc temàtic que no pas a un estudi històrico-arquitectònic rigorós. Val a dir, però, que avui dia aquest o altres tipus de productes mediàtics són una eina de força indispensable a l'hora

d'aconseguir la difusió pública de certs treballs de recerca, i per tant faciliten una major atenció de les administracions a l'hora d'aconseguir ajuts o altres beneficis.

El panorama que presentem posa de manifest que per a la majoria d'aquestes recerques i per raons difícils d'escatir, el que menys se significa és la realitat física de l'estructura, és a dir, com ha estat construïda o com ha anat evolucionant al llarg del temps. Preguntem-nos, sinó, si, com a marc teòric general i amb relació a l'arquitectura medieval, tenim informacions historiogràfiques sobre fets com: mesures, distàncies entre crugies, característiques dels carreus, dels maons, dels morters de cohesió, dels sistemes constructius; o bé dels altres materials emprats en la construcció, de les característiques tècniques, dels sistemes de fonamentació, dels tipus de forjats o de cobertes, etc, i notarem que les seves referències són pràcticament inexistentes o bé es resumeixen en quatre dades. Tot i això, quan algun d'aquests aspectes és, amb molta sort, assenyalat o tractat, ho és sempre amb referència a la gran edificació (sobretot esglésies, o grans construccions); mai, pràcticament, al que denominaríem l'arquitectura corrent, la quotidiana, la casa on vivia el carder, la del petit burgès, la del fuster, etc.¹

Atenent a aquesta darrera mancança, creiem que important, el present article se centrarà de manera especial en aquest tipus de continguts. És a dir, en aquella arquitectura sovint oblidada i sobretot gens coneguda: l'arquitectura civil barcelonina, privada o domèstica d'època baixmedieval. Les definicions, conclusions i propostes que apareixeran en el decurs d'aquest article són un petit resum -en la vessant de l'arquitectura medieval- de les dades recollides en els estudis històrico-arquitectònics de prop de mil edificis, estructures i conjunts edilicis del districte de Ciutat Vella de Barcelona; molts d'ells ja desapareguts. Aquests estudis s'iniciaren en la ja llunyà 1987 i tenen per objectiu la recollida sistemàtica (en la mesura de les possibilitats pressupostàries i de calendari) de la major quantitat d'informacions històriques i materials sobre els edificis (teòricament significatius o no) que han estat enderrocats, o que es pretén reformar o rehabilitar. Sovint, aquests treballs de recerca han estat encarregats per la mateixa administració local a través dels serveis o institucions dedicades als temes de patrimoni construït o arqueològic, per bé que un nombre important d'aquells han estat finançats per la iniciativa privada. Aquesta curiosa realitat s'origina en el fet que la normativa municipal barcelonina exigeix aquest tipus d'estudis alhora d'intervenir -sigui en forma d'atterrament o arranjamet de la finca- sobre els edificis construïts d'aquesta o d'altres zones de la ciutat. Val a dir, per tant, que es tracta sempre de treballs de difícil consulta pública i acostumen a formar part dels expedients, llicències d'obra o projectes arquitectònics de rehabilitació.

1. Historiogràficament el buit d'informació sobre l'edifici civil és en general força notable, destacariem però, en el cas barceloní, les aportacions de Francesc Carreras Candi, el qual, junt amb d'altres, va poder estudiar en major o menor mesura una bona part dels edificis d'origen medieval que foren aterrats amb l'obertura de la Via Laietana (F. CARRERAS CANDI, *La Via Laietana substituïnt als carrers de la Barcelona mitgeval*, Barcelona, Albert Martín, 1915). Esmentariem també, C. BATLLE GALLART, «La casa burgesa en la Barcelona del siglo XIII», *Acta Mediaevali*, 1985, pàg. 9-51.

A la recerca d'una arquitectura oculta. Com trobem, identifiquem i interpretem l'edifici medieval civil urbana.

El principal obstacle per a conèixer aquest tipus d'arquitectura quotidiana, i òbviament les seves característiques, és que pràcticament mai se'ns presenta en estat pur, original. De fet, no existeix cap edifici d'origen medieval que, funcionant avui dia com una edificació en ús, es mostri idèntic al moment o en el mateix estat en què fou finalitzada la seva construcció. Efectivament, el pas dels temps, amb les seves reformes, construccions, reconstruccions i aterraments, a més dels canvis i compartimentacions de la propietat, ha anat creant una arquitectura cronològica i tècnicament mestissa, la qual, pràcticament sempre, ens està ocultant la seva forma i característiques originals.

En el cas barceloní és corrent per exemple trobar fesomies edilícies pròpies de la primera meitat del segle XIX que se sobreposen i emmascaren una edificació del segle XVIII, la qual, per la seva part, cavalca sobre un edifici del segle XVI i que és alhora una partició de la propietat d'una construcció original de 1275. Els exemples d'aquesta progressiva superposició i interacció estructural de diferents cronologies és un fet conegut a molts edificis del sector més septentrional de ciutat Vella, especialment al barri de la Ribera, però -si fem excepció del barri del Raval- es dona a la pràctica totalitat de l'actual districte; tal com han pogut posar de manifest una bona part dels estudis històrico-arquitectònics realitzats.

Atent, doncs, a aquesta problemàtica, es fa evident que el procés d'estudi i recerca de l'arquitectura civil -la medieval també-, requereix d'una metodologia específica que permeti anar descobrint la fesomia i característiques de l'edificació original, alhora que entendre la seva unitat, especificitats de projecte i evolució física en el temps.

No és aquest el lloc per a desenvolupar i explicar de manera detallada quin és el mètode de treball que permet analitzar i entendre aquesta arquitectura subjacent; l'arquitectura invisible de la que parlàvem. Això, no obstant, esmentarem la necessitat de diferents tipus de recerca històrica -tant de camp, com d'arxiu- i de manera especial un coneixement precís dels factors que determinen i condicionen la pràctica edilícia i constructiva en una zona geogràficament delimitada; en definitiva de com es construeix i quina lògica té l'arquitectura d'una cronologia concreta i d'un àmbit urbà determinat, en el nostre cas la Ciutat Vella de Barcelona.

Els treballs de recerca històrico-arquitectònica sobre una edificació s'organitzen bàsicament en tres àmbits diferenciats: el que denominem treball de camp que es realitza "in situ", dins i al voltant de l'edifici, la recerca de documentació arxivística i, finalment, el que coneixem com treball de gabinet, on s'interaccionen i es creuen les dades materials i documentals, alhora que s'intenta restituir físicament tant la forma original de la finca com les seves transformacions al llarg del temps.

El procés s'organitza en diferents apartats. Així, primerament, cal analitzar i, si convé, descriure, els materials i elements constructius de major significació que apareixen o són observables en els murs de la finca; el que entenem com a *lectura estructural*. Per tal de realitzar aquesta lectura sovint és necessari el repicat total o parcial dels revestiments que recobreixen els paraments originals, bàsicament a les parets mestres o de càrrega, però també als brancals de les obertu-

res, a les mitgeres, envans i sostres. La selecció dels punts o zones d'intervenció, així com la seva extensió i superfície, es realitza en funció de diferents criteris, als quals mai són aliens el calendari i el pressupost destinat a la intervenció. En línies generals, però, es concreten en aquelles zones o àrees de l'edifici que, a través de la seva *anàlisi estructural*, ens proporcionen informacions físiques sobre el seu planejament i projecte original, així com les seves especificitats constructives i solucions estrictament edificatòries.

Les tasques anteriors possibiliten l'elaboració del que denominem cronologies relatives de la finca, les quals, atenent al coneixement històric dels materials constructius i a les característiques projectuals de les edificacions històriques, permeten una ordenació temporal "ante quam i post quam" dels elements constructius que han aparegut o es mostren dins i fora (façanes) de l'edificació, alhora que possibiliten seqüenciar i delimitar les modificacions i variacions estructurals més significatives que s'han anat produint amb el pas dels anys. Hauríem d'assenyalar la importància de jerarquitzar estructuralment les citades modificacions, ja que és del tot evident que qualsevol edifici en ús ha d'haver sofert un nombre molt important de modificacions i transformacions, les quals una bona interpretació històrico-arquitectònica ha de discriminar. No té el mateix pes històric-estructural, per exemple, la construcció d'un envà o un canvi de la decoració mural que el trasllat i reconstrucció de l'escala de veïns o que l'aterrament d'una de les parets mestres originals. Aquest concepte de jerarquia estructural és de capital importància per tal de poder plantejar com ha estat la evolució física de l'edificació, i és en certa manera la responsable del desenvolupament del mètode de treball que s'està exposant.²

El següent pas de la recerca es basa en contrastar i interaccionar les dades i informacions recollides en els treballs de camp amb les informacions històriques que tenim de l'edifici i que han estat aconseguides en els treballs de recerca documental i arxivística. Aquests s'ordenen en dues línies clarament diferenciades. D'una banda, la investigació exclusivament referenciada a les notícies que fan esment o aporten dades directament relacionades amb l'edifici i les seves transformacions físiques; i de l'altra, la recollida i anàlisi d'aquelles dades i informacions de caràcter històrico-urbanístic que afecten l'àmbit territorial on s'ubica la nostra edificació.

Finalment i com a resultat de totes les tasques de recerca realitzades, es procedeix a interpretar quina ha estat l'evolució històrico-arquitectònica de la finca, atenent a les seves diferents fases constructives i delimitant físicament cadascuna de les seves fesomies edilícies i els successius projectes arquitectònics que l'han anat afectant amb el pas del temps.

El mètode que s'ha descrit tot i poder ser inclòs dins els paràmetres del que s'anomena com arqueologia de l'arquitectura, s'allunya conceptual i pràcticament del tradicional mètode estratigràfic; sistema aquest darrer que no creiem del tot vàlid per a l'estudi històric de les estructures en alçat, per bé que en pot ser una part.

2. R. GONZÀLEZ, «L'espai domèstic i l'alimentació a la Barcelona dels segles XIV-XV», dins *Del Rebot a la Taula*, Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat, 1994, pàg. 30-33. R. GONZÀLEZ, «L'arquitectura de la ciutat: la casa», dins *Barcelona en temps dels Àustries*, Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat, 1996, pàg. 85-86.

Principals característiques constructives de l'arquitectura baixmedieval civil a Barcelona

Un dels primers aspectes que s'han d'assenyalar per tal d'apropar-nos a les característiques del fet arquitectònic civil barceloní és la seva originalitat. Efectivament, de forma força contrària al que succeeix amb l'arquitectura del poder -sigui religiosa o civil-, l'arquitectura domèstica barcelonina mostra i disposa d'unes característiques que li són exclusivament pròpies i que no sempre tenen paral·lels a d'altres contrades del país o del seu entorn geogràfic més proper. Sovint, són estructures paral·lelitzables a nivell de projecte i acabat final; en certa manera estandaritzables.

Les raons d'aquesta originalitat són força variades i val a dir que poc -per no dir gens- estudiades i conegudes, per bé que en línies generals es relacionen amb diferents aspectes del tarannà històric de la ciutat. Així, un dels primers aspectes a tenir en compte és el paper i importància de la urbs gràcies a la presència primer, de la cort comtal, i després de la reial. Aquesta presència determina l'existència de diferents grups de poder (l'església, els vescomtes i els seus successors, els nobles i els ciutadans rics, etc..) els quals, sota la perspectiva de l'estructura de la propietat del moment (de terres i edificis) i a través del poder polític que representen el comte o posteriorment el mateix rei, regularan directa i indirectament el creixement i tipus d'expansió urbana de la ciutat i per tant també de les seves edificacions.³ En aquest sentit hauríem de tenir present les especificitats de la trama parcel·l·ària Barcelonina la qual és hereva d'una configuració territorial en primer lloc romana i posteriorment tardoromana i altmedieval, cas dels portals d'ingrés, de la xarxa de carrers, i dels camins i vials -més modernament carreteres- del seu voltant.

Altrament, la Barcelona històrica sempre ha disposat de moltes facilitats per a l'obtenció de les matèries primeres pel que fa al fet constructiu. Destacaríem en aquest sentit les pedreres de Montjuïc, les quals han fornit de materials petris la pràctica totalitat d'edificacions de la ciutat fins pràcticament el mateix segle XX.⁴ De la importància d'aquest fet en són exemple les repetides referències històriques, fonamentalment de viatgers, que parlen de Barcelona com d'una ciutat amb edificis de pedra.

Les referències a la construcció en pedra a la ciutat de Barcelona apareixen repetidament a moltes de les fonts tardomedievales forànies. Destacaríem en aquest sentit, que és un fet tractat en positiu i en certa manera com a identificador de la qualitat de la edilícia barcelonina enfront de les construccions d'altres contrades. No debades, la vella Barcelona no incorporà altre material constructiu com el maó (en tant que definidor de les parets mestres o de càrrega) fins pràcticament la segona meitat del segle XVII. Fins aquest període, la constructiva barcelonina serà sempre amb material petri provinent de les pedreres de Montjuïc.

3. Serviria a tall d'exemple d'aquest fet la cessió de terres que el comte Ramon Berenguer IV va fer a Guillem Ramon de Montcada. Però també les regulacions municipals barcelonines en matèria urbanística (amplada de carrers, construcció i presència de porxos, regulació d'alçades, etc..) i perquè no dir-ho la manera en que els ciutadans i propietaris tracten d'esquivar-les.

4. E. ROCA I BLANCH, *Montjuïc, la muntanya de la ciutat*, Barcelona, Focsa, 1994

De forma paral·lela la proximitat dels dos rius del Pla, tant el Llobregat com el Besòs, ha representat una font constant d'àrids i argiles per a la construcció; pràcticament fins als nostres dies. Es tracta d'uns materials imprescindibles a l'hora de configurar les diferents pastes (morters) de cohesió; i per tant, el coneixement de les seves característiques físiques (bàsicament granulometria i composició mineral) i del seu funcionament estructural és un factor clau per tal de poder entendre l'arquitectura històrica a la ciutat.

Lògicament les especificitats parcel·làries i urbanes, junt al localisme dels seus materials constructius són -entre d'altres factors- responsables d'un desenvolupament original de les tècniques i de les solucions arquitectòniques aplicades a la construcció i, conseqüentment, dels coneixements necessaris que han de mostrar els constructors de les diferents èpoques que treballen a la ciutat. Per tant, en el cas barceloní seriem davant d'una tradició constructiva local, que es posa de manifest sobretot en les solucions funcionals que s'apliquen a l'arquitectura domèstica. És el cas, per exemple, de la permeabilitat de circulació a les plantes baixes de finques de dissemblant propietat, o bé de les pròpies definicions projectuals; els gruixos de les parets de càrrega, però també de la composició de façanes o el disseny, acabat i localització de les obertures.

L'edificació baixmedieval barcelonina mostra a més una clara convivència d'usos, on s'interaccionen físicament espais residencials amb espais productius, d'emmagatzematge o oberts al públic (cas de les botigues i els obradors). Aquesta interacció d'usos és en part una conseqüència clara de la construcció entre mitgeres, però també del concepte baixmedieval de la propietat immobiliària, el qual mai fa referència en exclusivitat al pla terreny (com fem actualment) sinó a l'edificació en la seva totalitat; és a dir, al seu alçat. Aquest és un dels aspectes més interessants que es desprèn de la documentació arxivística consultada alhora de realitzar els estudis històrico-arquitectònics. Efectivament, la propietat sembla sempre referenciar-se vers una entitat física, és a dir construïda, encara que la casa o l'edifici restin enderrocats. És com si l'alçat (l'espai no tangible) formes part de la realitat arquitectònica i per tant d'una propietat concreta; una propietat en tres dimensions. Es donen casos realment sorprenents d'aquesta manera d'entendre la propietat immobiliària, valgui com exemple un edifici de l'actual passeig de Colom. Aquesta finca originàriament disposava a la seva planta baixa d'un pòrtic d'arcs afrontat al carrer i pel que es podia circular i, suposem, que parcialment ocupar per obradors. Doncs bé, l'espai, que no tant sols la planta, d'aquest pòrtic era propietat del rei i per tant quan es volgué tancar per tal de dotar d'una façana unitària a l'edifici es va haver de negociar amb els representants del monarca.

D'aquesta manera, la gran majoria de cases o millor dit propietats, no neixen espacialment unitàries (com una sola edificació projectualment plantejada) sinó que són sovint fruit de diferents processos d'adquisició i venda o bé del lloguer d'unitats parcials o parts de finca ja construïts. Aquesta és en part la raó per la qual molts edificis (en aquest cas també podríem parlar de propietats) mostren a vegades una complexa i laberíntica configuració interna amb alçats i ocupacions força estranys en tant que dimensions i emplaçaments, de la manera contemporània d'entendre l'arquitectura i els seus usos.

En la lògica del que hem anat dient fins ara, sembla evident que l'edifici urbana baixmedieval barcelonina compta amb unes propostes i característiques projectuals clarament originals. Així, quan es tracta d'edificacions construïdes de bell nou, aquestes són sempre construccions entre mitgeres que disposen d'una planta regular -normalment rectangular-, tot i les més que freqüents irregularitats que mostren en el seu traçat i que són conseqüència de l'adaptació a una o vàries estructures preexistents -cas de les construccions de l'interior de la muralla romana-, a una trama viària també anterior, o bé per ser resultat d'una o vàries addicions de finques; aspecte, aquest darrer, com ja hem comentat, força corrent. Són edificis que disposen d'un alçat d'entre tres o quatre nivells, essent el model més corrent aquell que mostra planta baixa (amb o sense entresòl), pis principal i un primer pis. A la part superior la construcció es clou amb un darrer nivell de coberta que es caracteritza per la presència d'un cos edificat en un dels angles extrems laterals de la façana (que funcionaria amb coberta plana) i una galeria porxada coberta a dues vessants que es coneix com a solana.

Tot el volum edificat es desenvolupa al voltant d'un pati central descobert i normalment de certes dimensions, al qual circumden crugies rectangulars que gairebé mai superen els cinc metres d'amplada. Les crugies laterals, en tant que usen les parets mitgeres, només ventilen i disposen de llum a través de l'esmentat pati, fet que referma la importància d'aquest element pel que fa a la habitabilitat i confort de l'edifici. Per la seva part, la crugia interior pot ser doble quan la finca incorpora un pati posterior; el que la documentació identifica com hort o jardí. Si es dona aquest cas -la presència d'hort o jardí-, la finca pot seguir desenvolupant-se amb altres crugies laterals que també circumdarien aquest segon pati. És corrent, però, que el tancament d'hort sigui només un mur o tanca que bé donaria al carrer o al jardí d'una altra propietat, sempre en funció de la fesomia i dimensions de l'illa de cases.

Val a dir que avui dia és pràcticament impossible detectar aquesta configuració arquitectònica en el seu estat original, ja que el pas del temps amb les successives modificacions i canvis estructurals ha alterat notablement la fesomia edificatícia original. Això no obstant, a través de les dades descriptives que aporta la documentació arxivística i d'una certa fossilització (en forma de parets, nous patis, o construccions de dissemblant cronologia) de l'estructura primigènia, es pot refer la majoria de vegades aquesta configuració estructural originària.⁵

5. Aquest fet ha estat constatat a diferents edificis del carrer Montcada, però també a finques del carrer Carders (núms. 12-12 bis; 25; 35; 35; 37; 39; 45), del de Vigatans (núm. 4), en el passeig de Colom (núm. 5), a la plaça de l'Oli (núm. 3) o en el tram del ja desaparegut carrer de Jaume Giralt (núm. 28), entre d'altres. Destacaríem especialment les finques núm. 1 i 23 de carrer Montcada i la núm. 11 del carrer del Pi, on la definició de les plantes baixes originals (no les que veiem avui dia) reflecteixen de forma manifesta la configuració arquitectònica que s'ha descrit. En el cas del núm. 1 del carrer Montcada fou fins i tot descoberta una ampla galeria o llotja d'arcs de punta d'ametlla que comunicaven les antigues crugies d'habitatge de planta baixa amb el gran jardí medieval de la finca. Menció a part mereixen construccions com les cases del Canonges, les quals tot i haver estat sotmeses a processos de restauració en diferents èpoques encara mostren una distribució de volums propera a la seva forma original del segle XIII.

Les façanes⁶

Lògicament aquest tipus d'edificació disposa de sis o set façanes les quals son tractades amb la mateixa entitat, tot i que les que envolten el pati central acostumen a disposar de més elements. Pel que fa la façana que afronta al carrer, aquesta mostra a partir del segle XIII tres registres horitzontals d'obertures. Així, a la planta baixa identifiquem normalment les portes (de fet, portalades) d'accés a l'interior: la principal, que comunica a través d'un corredor (que té l'amplada de la crugia de façana) amb el pati central, altra porta que dóna directament amb una de les cruïes laterals i, finalment, altre pas que sovint dóna a un obrador. Cap a la fi del segle XV amb l'aparició sistemàtica del nivell d'entresòl s'afegí una obertura més al ras de planta baixa tractant-se sovint d'una porta de petites dimensions o a vegades també d'una finestra.⁷ Els portals sempre es configuren amb arcs rebaixats o de mig punt, els brancals i dovelles dels quals, estan –com la resta de la façana– realitzats amb pedra. Són uns elements mancats de decoració escultòrica, per bé que és freqüent que disposin d'un acabat lleugerament dissemblant del de la resta de la façana, sovint en forma d'un millor poliment de la seva superfície externa o cara exterior. És corrent que mostrin un peculiar abujardat.

El segon nivell d'alçat de les façanes, tant al carrer, com al pati central, com al jardí, mostra finestres del tipus conegut com coronelles o de mainells. Es tracta d'un tipus d'obertura certament paradigmàtica de l'edifici tardomedieval i que disposa d'unes característiques força específiques tant pel que fa al seu acabat, com pel que fa al seu valor com a element de datació relativa de l'estructura. Tot i que encara hi ha dubtes sobre la seva evolució fins al segle XVI –moment en què desapareixen definitivament de l'arquitectura civil– la finestra de coronella es definiria com una obertura al mur que sosté les seves llindes a través d'un o un màxim de quatre mainells i que disposa d'ampit i a vegades festejadors a l'interior. Els mainells mostren una base –que descansa sobre l'ampit– i capitell, i en un primer moment, probablement cap a mitjan o segona meitat del segle XII, són columnetes de fust sovint monolític i secció circular. Aquesta fesomia es manté fins a la segona meitat del segle XIII quan veiem aparèixer de manera sistemàtica la secció lobular que es mantindrà amb més o menys complexitats fins a la primera meitat del segle XVI. Models de finestres coronelles o de mainells han estat identificats a la pràctica totalitat de les finques d'origen medieval estudiades, per bé que en un millor o pitjor estat, ja que sovint foren transformades en amplis finestrals al segle XVI o ja en balcons ampitats o amb volada des de la segona meitat del segle XVII.

Pel que fa a les llindes, que també són monolítiques, poden mostrar dos models, el de mig punt (originari del segle XII) i el trilobulat que es desenvolupa a

6. Certament disposem de pocs exemples de façana que mantinguin –encara que sigui a grans trets– traces o testimonis de la fesomia baix-medieval originària. Destacaríem però, el citat edifici del carrer Montcada núm. 23 (part de l'actual Museu Picasso), el qual malgrat mostrar una restauració més que discutible, disposa d'una façana prou exemplar dels models que s'estan definint. També esmentaríem l'edifici del carrer de les Bases de Sant Pere més proper a la plaça de Sant Agustí i les façanes de les cases dels Canonges que afronten a l'àbsida de la Catedral.
7. Un dels exemples més interessants d'aquesta composició de final del segle XV, inici del segle XVI la trobem a l'edifici núm. 7 del carrer Lledó.

partir de la segona meitat del segle XIII i durant tot el segle XIV, amb petites variacions o dissemblances pel que fa al treball de la pedra. Durant el segle XV el conjunt adquireix una major complexitat amb l'aparició del guardapols,⁸ que resseguirà tant les llindes com part dels muntants. Val a dir que durant el període baix medieval que estem tractant –i sempre en arquitectura civil– mai es donen finestres amb traceries, les quals només apareixen molt cap a finals del segle XV i fonamentalment a inicis del segle XVI.⁹

Les obertures dels nivells superiors de les façanes mostren un disseny força similar a l'indicat, tot i que és corrent una reducció en la seva alçada (el primer pis és de menor alçada que el principal) i a vegades també mostren un mainell menys.

Les solanes, és a dir les galeries de les cobertes, es configuren amb columnes o pilars de base quadrada. Les columnes poden disposar de diferents models, essent el més corrent el de secció hexagonal. També es coronen amb capitells de motllura seca, acabat que també es dona a la seva base. Les solanes poden envoltar tot l'edifici a excepció dels cossos laterals de coberta.¹⁰

Els interiors

L'interior dels edificis ofereix algunes singularitats remarcables pel que fa als sistemes constructius. Així, una de les característiques més significatives de l'arquitectura tardomedieval barcelonina és la presència sistemàtica d'arcs de pedra tant a les parets mestres com a les mateixes mitgeres; fonamentalment a la planta baixa, tot i que algun cas també s'han identificat a la planta pis. Es tracta d'arcs amb brancals o sense, sovint de mig punt (també n'hi ha de punta d'ametlla) que tenen per objectiu permeabilitzar la circulació per la planta baixa, tant dins del mateix edifici com, si convé, vers altres finques. Aquest sistema constructiu és, doncs, responsable de la facilitat amb que les propietats poden canviar la seva fesomia pel que fa al pla terreny, alhora que també faciliten la creació d'espais comuns quan es tracta de construccions fabrils o zones de botigues (obradors) amb la presència de porxos o galeries a la planta baixa que es desenvolupen paral·lelament al carrer.¹¹

8. Com es va poder comprovar a la façana posterior (la que dona al pati) de la finca núm. 12-12 bis del carrer Carders.
9. Fet observable a la finestra de la façana del núm. 11 del carrer del Pi, però també a d'altres finestres del núm. 7 de Lledó.
10. Són inexistents les solanes no restaurades que podem observar avui dia, ja que la majoria foren transformades en nivell d'habitatge i per tant les seves galeries foren cegades. A tall de remembrança visual, però, esmentarien la solana del núm. 25 del carrer Montcada o les galeries de la casa Padellàs (seu del Museu d'Història de la Ciutat); tot i que es tracta d'un edifici reconstruït íntegrament car fou traslladat des del carrer Mercaders. També permet fer-nos una certa idea del pes compositiu de la solana, els nivells superiors de les façanes de les cases del Canonges o de Lledó, núm. 7.
11. Aquesta peculiaritat del planejament i projecte de les construccions entre mitgeres baix medievals han estat descoberta a la pràctica totalitat de les plantes baixes dels edificis estudiats. Destacaríem per les seves dimensions i estat de conservació el conjunt d'arcs a mitgeres de les finques núm. 35, 35, 36 i 37 del carrer Carders o bé del núms. 25 o 45 del mateix carrer. Són també exemplars els arcs a mitgeres de Vigatans, núm. 4, o fins i tot al mateix núm. 25 del carrer Montcada. També són d'esment els arcs de les mitgeres de la plaça de l'Oli núm. 3 o de passeig de Colom, núm. 5.

El pati central

Tot i ser un element arquitectònic força antic dins el món mediterrani el pati central és una de les principals aportacions de l'arquitectura baixmedieval. Es tracta com ja hem esmentat, d'un ampli espai descobert de planta sovint quadrangular, que funciona com a pati de llums, és a dir que dóna ventilació i llum a les crugies laterals, però que alhora aconsegueix també la funció de distribuïdor de la circulació per l'interior de la finca a cadascun dels nivells d'alçat. El pati principal disposa d'algunes característiques remarcables, cas de la presència del pou d'aigua de la finca i especialment l'escala monumental d'accés al nivell de principal.¹²

L'escala noble sempre és una estructura que es desenvolupa en un dels angles del pati, tot aprofitant i recolzant-se en dues de les seves façanes i evolucionant verticalment fins el nivell de principal mitjançant dos trams amb un replà intermedi. És habitual que els graons, les voltes i la barana siguin de pedra, presentant aquesta darrera (la barana) un passamà lleugerament motllurat.¹³

En el ras de principal del pati és corrent la presència d'una llotja o galeria porxada que sovint es mostra com a continuació de l'escala, tot configurant altre distribuïdor en el pis esmentat. Val dir, però, que la llotja del principal també es pot desenvolupar parcialment per altres façanes. Es tracta, junt amb l'escala, d'un dels elements més treballats de tot l'edifici a nivell d'acabat, ja que es configura normalment amb arcuacions apuntades de motlures (de mig punt a mitjan del segle XIII que es recolzen sobre altes columnes lobulars que disposen de capitells i base. En algun cas les arcuacions dels extrems laterals de la llotja descarreguen sobre impostes adossades a les parets, les quals poden mostrar algun tipus de treball escultòric, especialment a partir de la segona meitat del segle XV.¹⁴

Altre element projectualment significatiu de l'alçat del pati és la presència d'una ampla tribuna descoberta (balconada) també de pedra, que acostuma a desenvolupar-se a l'angle adjacent o contrari de la llotja i escala. També es tracta d'una estructura constructivament significativa ja que se suporta sobre voltes de carreus o grasses i sovint, atenent a la seva volada i dimensions, ne-

12. Existeixen nombrosos exemples d'aquesta estructura de gran pati central a la Barcelona Vella. Son d'esment els que encara són visibles al edificis del ja conegut carrer Montcada. Això no obstant, la presència de l'antic pati medieval i de les seves transformacions amb el pas del temps (a la llarga han acabat coberts sovint per forjats nous) ha estat identificada a gairebé tots els edificis d'origen medieval que s'han estudiat. Mereixen una especial atenció els patis de les finques núm. 11 del carrer del Pi (avui dia restaurat amb un major o menor entcert), el núm. 3 de la plaça de l'Oli o el del núm. 4 del carrer de Vigatans.
13. Com l'escala que identifiquem al núm. 23 del carrer Montcada o en algunes de les cases del Canonges. Esmentaríem que sovint les escales són total o parcialment reparades i és corrent trobar escales dels segles XVII o XVIII que cavalquen o utilitzen una bona part de l'escala medieval original, cas per exemple de l'escala de la finca núm. 25 del carrer d'Argenteria o la del núm. 4 del carrer de Vigatans.
14. Assenyalaríem com a més antigues, les llotges descobertes en els núm. 33 i 35 del carrer de Carders (pràcticament completa) i del núm. 3 de la plaça de l'Oli (amb només dos del pilars de base quadrada) les quals es caracteritzen per mostrar arcuacions de mig punt. També seria d'esment la llotja amb impostes esculpides del núm. 25 del carrer d'Argenteria més pròpia com hem assenyalat del moments finals del període.

cessita d'una mènsula central de suport o bé de pilastres laterals o centrals on imposten els extrems de les esmentades voltes.¹⁵

Dels materials constructius (parets, forjats i elements d'acabat)

Els materials constructius bàsics de l'arquitectura baix medieval són el carreu de pedra, la tàpia, la fusta i el morter de calç. A diferència d'altres contrades peninsulars i fins i tot europees, és molt minsa per no dir nul·la, la presència del maó; especialment abans del segle XV.

Els carreus de pedra. Són la mesura modular de la construcció i de les seves dimensions (que varien en llargària des del XIII fins el XVI), s'esdevenen els gruixos de les parets de càrrega, les quals mostren una amplada que oscil·la com a terme mig entre els 40 i els 70 cm. Els carreus de mur baixmedievals disposen d'una alçària que gairebé mai és inferior al 10 cm. i mai superior als 25 cm., amb una llargària que oscil·la entre els 15/20 cm del segle XIII i els 40/50 cm del segle XV. Només mostren carejat, un desbastat -que no polit- de la seva cara externa, i són sempre tallats en forma de cuny, tot facilitant així la presència del morter en els junts, però especialment a l'anima del mur. Els carreus, per tant mai mostren un tall de pedra de volum paral·lelepípede, excepció feta de quan tractem de brancals, muntants i dovelles on a més hi trobem acabats de buixarda o polits d'eina, mai de frotació. Pel que fa a la disposició en el mur, identifiquem sempre una fesomia isodòmica constituïda per filades horitzontals que creixen verticalment a contrajunt.

Els carreus sempre són de gres (pedra) de Montjuïc i només alguns elements d'acabat, cas de capitells o columnes, mostren un origen petri diferent.

Els murs de tàpia

Tradicionalment les parets de tàpia han estat considerades com murs realitzats amb argila i palla piconades en un encofrat de fusta, a la manera com es construeix actualment al Iemen, al Marroc i també en algunes zones de la península ibèrica. La realitat d'aquest material és, però, força més complexa. Així, les observacions practicades al llarg d'aquests anys ha permès comprovar la manca de certesa que es desprèn de la definició anterior. En primer lloc les tàpies barcelonines tant les medievals com les posteriors (és una tècnica que arriba fins a la fi del segle XVIII) mai són exclusivament de fang. En tots els casos l'argila han estat pastada (mesclada) amb calç, abans de ser dipositada dins l'encofrat. Es donen casos que la mescla es fa directament amb morter de calç (és a dir amb àrid) o bé amb pedruscall de diferent calibre a mena de tosc formigó.

Pel que fa a les tàpies medievals les identifiquem bàsicament en operacions de reforma o cegat, per bé que també les hem localitzades com a paret de càrrega;

15. Existeixen prou exemples per a refermar l'existència d'aquesta balconada. És coneguda la seva presència a la casa Padellàs (Museu d'Història de la Ciutat) però també han estat descobertes a la finca núm. 11 del carrer del Pi, al núm. 23 del carrer Montcada, o bé al núm. 5 del carrer de Sant Sever. També són observables en algunes de les cases dels Canonges, malgrat estan molt restaurades.

tot i que en aquests casos amb una amplada sempre superior als 50 o 60 cm. Un del tipus medievals més suggerents és el que hem denominat com a tàpia estratificada o d'estrats, que es caracteritza per mostrar una disposició en registres que combinen una major o menor riquesa de calç en les seves pastes.¹⁶

El morter de calç argilós i els encintats

És probablement el morter de calç argilós una de les més importants invencions tècniques de l'arquitectura medieval civil, ja que a diferència del típic morter de calç de tonalitat blanca (el veiem en els grans edificis) només s'identifica a l'arquitectura domèstica. Es tracta bàsicament d'un morter on, a més de la calç i l'àrid (sorra), s'hi mesclen unes importants quantitats d'argila. Aquest sistema constructiu permet lògicament abaratir els costos de la construcció donat que s'utilitza (es gasta) menys calç. L'aspecte, però més destacat d'aquest material és la seva capacitat de "climatitzar" els interiors dels edificis, tot aprofitant el valor d'aïllant (tant del fred com de la calor) de la presència de l'argila en els morters.

Certament l'ús d'un material com el fang determina una menor capacitat de consolidació de les pastes i per tant facilita el desgranament dels morters, de manera especial aquells que treballen en murs exteriors. Atenent a aquesta problemàtica l'arquitectura baixmedieval reinventà l'acabat que coneixem com encintat. Es tracta de fet, del resseguiment exterior dels junts del mur amb un morter molt més ric en calç, aconseguint així, cegar els espais entre els carreus amb un material més dur i menys sensible a les accions ambientals, tot evitant d'aquesta manera el desgranament del morter argilós del seu interior. Val a dir que a vegades es detecta una certa voluntat decorativa en la disposició dels esmentats encintats.¹⁷

Sobre els forjats

Tot i que les mostres de que disposem i que han perviscut fins els nostres dies son més aviat minses, els forjats baixmedievals que coneixem es configuren amb jàsseres o bigues de fusta de secció rectangular que, en els bons edificis, descansen els seus extrems (els caps de biga) en permòdols encastats en

16. Sovint els murs de tàpia han estat coberts per revestiments de major o menor gruix de morter de calç, raó per la qual la seva observació no és possible si no és després d'un repicat selectiu dels murs. Quant a la tàpia medieval ha estat observada a diferents finques, entre d'altres els num. 12-12 bis i el núm. 23 del carrer Carders o el núm. 11 del carrer del Pi.

17. Tal com s'ha pogut observar entre d'altres a l'interior del núm. 1 del carrer Montcada o del núm. 25 del carrer Ripoll.

18. Destacariem com forjats de fusta més significatius, el localitzat fa temps al núm. 23 del carrer Montcada o especialment el que es troba a la planta principal del núm. 15-17 del carrer Lledó, probablement el més complet de tota la Barcelona medieval. Datat cap el segle XIII es tracta d'una peça excepcional tant per les seves dimensions com per la qualitat de les seves pintures.

els murs. La necessitat que la fusta no es lliuri directament als murs s'origina en la voluntat d'eliminar la seva afectació per part de les humitats del propi procés constructiu o de les produïdes per capilaritat.¹⁸

Per sobre de les bigues (que a vegades mostren decoració pictòrica) s'hi disposen altres nervadures o cabirons més petits que les lliguen entre elles i que alhora són enllaçades per planxes també de fusta que sovint mostren decoració i que configuren de fet el paviment del pis superior. A vegades el lligam entre les bigues es fa directament a través de les planxes o llates de fusta. Les pavimentacions amb replè i la presència de paviment ceràmic (rasilla o rajola) són excepcionals o més tardanes en el temps, probablement cap a la fi del període. Altre element de paviment és la llossana de pedra també emprada puntualment en els pisos principals o en els nivells de circulació de la coberta.¹⁹

Cal fer constància que les dimensions en amplada dels forjats i per tant de les pròpies crugies no superen gairebé mai els cinc metres de llum, ja que aquesta és la distància crítica a partir de la qual les bigues de fusta poden cedir i trencar-se. En aquest sentit, quan la zona que s'ha de cobrir és d'unes majors dimensions, es fa ús de les voltes o bé dels arcs diafragmàtics.

Els acabats finals

Els exteriors

Com ja hem assenyalat, l'acabat més corrent a les façanes és l'encitat, de manera que les parets exteriors són mancades de revestiments o arrebossats i per tant el material constructiu petri és sempre visible. S'ha d'assenyalar, no obstant, que sembla haver-hi evidències més que clares de l'encalat de brotxa a les parets, per bé que és un acabat que només hem identificat als interiors de les zones obertes (bàsicament al pati i al seu voltant) de la planta baixa. També han estat identificats revestiments decorats a les portes i finestres, i als intradós dels arcs.²⁰

Els interiors

Com en el cas anterior, és fa difícil generalitzar com eren els acabats interiors dels edificis civils baixmedievals, ja que són molt poques les evidències que han perviscut fins els nostres dies. Malgrat tot, semblaria que com a mínim a les zones residencials i públiques del nivell de principal les parets disposarien de revestiments decorats en tota la seva extensió, tant amb motius repetitius (heràldics, ziga-zagues, bandes, etc) com amb escenes al·legòriques, religioses, literàries, o èpiques.²¹

19. Segons es poder observar al núm. 25 del carrer Montcada abans de la restauració contemporània.

20. Esmentaríem les decoracions descobertes a la porta medieval del finca núm. 45 del carrer Carders o les finestres de la finca núm. 8-10 del carrer Basea.

21. Tal com demostren les pintures recentment descobertes al núm. 6 del carrer Lledó o al núm. 8-10 del carrer Basea.

Fins aquí, el petit recorregut conceptual en el que hem volgut concentrar aquelles dades i especificitats constructives i projectuals que defineixen l'arquitectura domèstica baixmedieval a Barcelona. Esperem que aquestes notes serveixin per a un millor coneixement d'aquest fenomen edilici històric i que alhora possibilitin la generació de noves línies de recerca sobre el fet arquitectònic civil i el seu valor patrimonial.²²

22. Les referències i exemples donats al llarg de l'article s'han extret dels múltiples estudis realitzats, entre els quals citem especialment: Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÀLEZ i Teresa NAVAS, *Documentació històrica i arquitectònica de les construccions adossades a la muralla romana de Barcelona (sectors Call/Banyes Nous/Palla i Lledó/Regomir)*, Barcelona, (inèdit), 1990. Reinald GONZÀLEZ i Teresa NAVAS, *Informe històrico-arquitectònic de la finca núms. 8-10 del carrer Basea*, Barcelona, (inèdit), 1990. Reinald GONZÀLEZ, Gerard NAHM i Esperança PIQUER, *Informe històrico documental de la finca del carrer de Pi, 11*, Barcelona, (inèdit), 1990. Reinald GONZÀLEZ, *Informe històrico-arqueològic (lectura de paraments) del claustre del Monestir de Sant Pau del Camp de Barcelona*, Barcelona (inèdit), 1998. Francesc CABALLÉ i Reinald GONZÀLEZ, *Estudi històrico-documental de l'antic convent medieval de Santa Caterina de Barcelona*, Barcelona, 1998. Francesc CABALLÉ i Reinald GONZÀLEZ, *Lectura estructural i interpretació històrica de la planta pis de la infermeria del monestir medieval de Pedralbes de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 1998. Francesc CABALLÉ i Reinald GONZÀLEZ, *Estudi documental de la finca 7-9 del carrer Regomir de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 1998. Francesc CABALLÉ i Reinald GONZÀLEZ, *Estudi històrico-arquitectònic de la finca núm 1. del carrer Montcada*, Barcelona, (inèdit), 1998. Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÀLEZ i Sílvia REDONDO, *Estudi històrico-arquitectònic dels edificis coneguts com les Cases dels Canonges de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 1998. Francesc CABALLÉ i Reinald GONZÀLEZ, *Estudi històrico-arquitectònic de la finca 12-12 bis del carrer Carders de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 1998. Francesc CABALLÉ i Reinald GONZÀLEZ, *Estudi històrico-arquitectònic de la finca 4 del carrer Jaume Giral de Barcelona. Palau Vallescà*, Barcelona, (inèdit), 1999. Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÀLEZ i Sílvia REDONDO, *Estudi històrico-arquitectònic de la finca núm 1 del carrer de Sant Felip Neri de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 1999. Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÀLEZ i Núria NOLASCO, *Estudi històrico-arquitectònic de la finca núm. 23 del carrer Carders de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 1999. Francesc CABALLÉ i Reinald GONZÀLEZ, *Lectura arqueològica dels paraments de la zona de la nova escala de l'edifici de la Llotja de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 1999. Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÀLEZ, Núria NOLASCO i Jordi ORTEGA, *Estudi històrico-arquitectònic del Palau Centelles de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 1999. Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÀLEZ, Núria NOLASCO i Jordi ORTEGA, *Estudi històrico-arquitectònic de les finques núms. 45, 47 i 49 del carrer de Carders de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 2000. Francesc CABALLÉ i Reinald GONZÀLEZ, *Estudi històrico-arquitectònic de la finca 17 del carrer Carders de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 2000. Francesc CABALLÉ i Reinald GONZÀLEZ i Núria NOLASCO, *Estudi històrico-arquitectònic de la finca de la plaça de la Llana núm. 23 de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 2000. Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÀLEZ i Núria NOLASCO, *Estudi històrico-arquitectònic de la finca núm 4 del carrer Vigatans de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 2000. Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÀLEZ i Núria NOLASCO, *Estudi històrico-arquitectònic de la finca núm 5 del passeig de Colom de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 2001. Reinald GONZÀLEZ, *Lectura estructural i de paraments del cos d'edifici que afronta a l'hort de les monges a l'àrea de l'Abadia del monestir medieval de Pedralbes de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 2001. Francesc CABALLÉ i Reinald GONZÀLEZ, *Estudi històrico-arquitectònic de la parròquia de la Concepció de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 2001. Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÀLEZ i Núria NOLASCO, *Estudi històrico-arquitectònic de la finca núm. 13 del carrer dels Metges de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 2001. Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÀLEZ i Núria NOLASCO, *Valoració patrimonial i lectura estructural i de paraments dels interiors de les finques núm. 33, 35, 37, 39, i 41 del carrer Carders*, Barcelona, (inèdit), 2002. Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÀLEZ i Núria NOLASCO, *Estudi històrico-arquitectònic de la finca núm. 35 del carrer Ample de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 2002. Francesc CABALLÉ, Reinald GONZÀLEZ i Núria NOLASCO, *Estudi històrico-arquitectònic de la finca núm. 25 del carrer Ripoll de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 2002. Francesc CABALLÉ i Reinald GONZÀLEZ, *Valoració patrimonial dels elements arquitectònics de la finca núm. 4 de la plaça de l'Oli de Barcelona*, Barcelona, (inèdit), 2002.